

інформації скільки теперішня молодь. Інтернет, комп'ютерні ігри, телебачення, мобільні телефони і т. д. створили інформаційний бум. Через них постійно здобувається інформація, яка переосмислюється. Людину постмодернізму інтересує незнане, вона в пошуках новизни. Постмодернізм формує і нове відношення до людського тіла, воно розглядається в новому ракурсі. Стали популярними технологія «body building», культуристика, пластична хірургія, які змінюють фігуру тіла людини, колір очей, шкіри і навіть стать. Тіло корегується як людина того сама хоче. У сучасну епоху із розповсюдженням нових інформаційних технологій, основним стала свобода вибору у всьому, мобільність, рух. Безумовно, ця свобода особистості, як говорить дослідник В. А. Стрижко, часто обертається для суспільства апологією хаосу, безвідповідальності, вакханалією, що несе загрози збереженню цілісності і життєстійкості земній цивілізації [10, с. 29]. Проте при цьому слід мати на увазі, що, власне, хаос у динамічному суспільстві є одним з проявів його креативних здатностей, і від суспільства лише вимагається його ефективно використання для свого постійного оновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайдукевич К. А. Морально-естетичні цінності в духовній культурі сучасної української молоді сім'ї: автореф. дис... канд. культурології: 26.00.01 / К. А. Гайдукевич ; Київ. нац. ун-т культури і мистец. – К., 2011. – 19 с.
2. Платонова Э. Е. Конспект лекций по культурологии / Э. Е. Платонова. – М.: Айрис – пресс, 2003. – 304 с.
3. Вейз Д. Э. Времена постмодернизма. Христианский взгляд на современную мысль и культуру / Д. Э. Вейз. – Фонд «Лютеранское наследие» World Wide Printing, 2002. – 240 с.
4. Кутырев В. А. Культура и технология: борьба миров. В. А. Кутырев. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 240с.
5. Вейз Д. Э. Там же.
6. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М: «REFL-book», 1994. – 368 с.
7. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
8. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – Санкт-Петербург: «Наука», 2000. – 379 с.
9. Бауман З. Там же.
10. Стрижко В. А. Общеисторический кризис как определяющая характеристика современной эпохи. Необходимость философской рефлексии. // Культура, философия, образование в стратегиях XXI века. Научное издание. – Харьков: Изд. ХНЭУ, 2006. – 260с.

Маді Галина Іванівна – здобувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:141.7:316.3

ОСНОВНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ МАРГІНАЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

В роботі розглядається історичне виникнення поняття маргінальність. Аналізується його розвиток, зміни з часом і його кореляція з сучасною соціокультурною ситуацією. Сучасна соціокультурна ситуація, зокрема становлення інформаційного суспільства, актуалізує подальше вивчення маргінальності як соціального явища.

Ключові слова: маргінальність, маргінальний статус, маргінальна ситуація, маргіналізація суспільства.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ МАРГИНАЛЬНОСТИ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В работе рассматривается историческое возникновение понятия маргинальность. Анализируется его развитие, изменения со временем и его корреляция с современной социокультурной ситуацией. Современная социокультурная ситуация, в частности становление информационного общества, актуализирует дальнейшее изучение маргинальности как социального явления.

Ключевые слова: маргинальность, маргинальный статус, маргинальная ситуация, маргинализация общества.

THE MAIN APPROACHES TO INVESTIGATION OF MARGINALITY: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The paper deals with the historical origins of the notion of marginality. Its development, changes with the times and its correlation with the modern sociocultural situation are analyzed. The modern sociocultural situation, in particular the formation of the information society, actualizes further study of marginality as a social phenomenon.

Key words: marginality, marginal status, marginal situation, marginalization of society.

Постановка проблеми. Розглядаючи історію вивчення маргінальності, відзначимо, що це соціальне явище досліджувалося в різних аспектах. Однак із розвитком суспільства та зміненням системи суспільних відносин змінювались природа та сутність маргінальності. Можемо відзначити, що внаслідок трансформаційних процесів як у світі, так і в Україні, вплив соціокультурного, політичного, економічного та релігійного характеру актуалізував подальший аналіз окресленого соціального явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні основи дослідження маргінальності, зокрема культурологічний підхід в її поясненні, надалі вивчення проблем маргінальності, маргінальної ситуації, маргінального статусу, маргінальної ролі, характеристик і типів, умов і стадій маргінальності присвятили свої роботи Р. Парк, Е. Стоунквіст, Т. Веблен, Т. Шибутані, В. Самнер, А. Фарж, Б. Манчіні, М. Голдберг, Р. Мертон та інші. Вище вказані науковці та їх роботи представляють собою теоретичний та практичний аналіз маргінальності в соціокультурному, політологічному та етнокультурному розумінні, що дає фундамент для подальшого вивчення маргінальності як соціального явища.

Виклад основного матеріалу. Вперше поняття «маргінальна людина» ввів у вживання американський соціолог, один із засновників Чиказької школи Роберт Ерза Парк [14]. Він зосередився переважно на мігрантах, підкреслюючи дезорієнтуючий вплив маргінальності, і концепцію маргінальної людини пов'язував не з особистісним типом, а з соціальним процесом, вважаючи за краще дослідити це явище з точки зору суспільства, частиною якого він є. У його теорії маргінальна людина постає як іммігрант, соціальне та особистісне буття якого формують одночасно дві культурні ситуації, до яких він повинен пристосовуватись. Головне, що визначає природу маргінальної людини – почуття соціальної дихотомії, роздвоєності і конфлікту, коли старі звички відкинуті, а нові ще не сформовані, що пов'язано з періодом адаптації до нового соціокультурного середовища та визначається як криза.

Науковий доробок Р. Парка був розвинений Е. Стоунквістом. Поняття маргінальної людини в його концепції характеризує соціального суб'єкта, який бере участь в культурному конфлікті. Зокрема, Стоунквіст доповнює характеристики маргінальної людини оптимістичними положеннями про можливість подолання культурного конфлікту, але за тривалий час. Він розрізняє три фази еволюції маргінальної людини:

- 1) особистість не усвідомлює перебування в процесі конфлікту культур, а лише адаптується до пануючої культури;
- 2) конфлікт стає усвідомленим;
- 3) пристосування до ситуації: успішне чи ні [5, с. 129].

Традиції позначеного напрямку в дослідженні «культурної маргінальності» продовжили А. Антоновські, Р. Гласс, М. Гордон, М. Вуд, Р. Херрік та ін. Вони зосереджували свою увагу на соціальному впливі на особистість та її психологічному сприйнятті двозначності статусу, який виникає при конфлікті культур [12].

У 40-60-ті роки ХХ століття теорія Парка і Стоунквіст піддалася критиці [13]. Р. Мертон визначав маргінальність як специфічний випадок теорії референтної групи. Т. Веблен наголошував, що маргінал виступає порушником інтелектуального світу, але лише за рахунок того, що він «стає інтелектуальним мандрівником, поневірявся по нічийній землі і тим, хто шукає місця для зупинки далі і далі по дорозі, вже десь за горизонтом» [16]. Е. Хьюз розширив застосування маргінальності не тільки до расових і культурних взаємодій, але і до наслідків соціальної мобільності, соціальних змін, які зумовлюють невизначеність особистості у відношенні власної ідентифікації.

У рамках психології соціальної взаємодії механізм маргінальності досить докладно досліджений Т. Шибутані [11]. Він розглядає маргінальність в контексті соціалізації особистості в суспільстві, що підпорядковується змінам, виявляє джерело маргінальності та дає наступне визначення маргінальної людини: «маргінальні ті люди, які знаходяться на кордоні між двома або більше соціальними світами, але не приймаються ні одним з них як його повноправні учасники» [11, с. 492]. У той же час Шибутані виділяє поняття маргінального статусу особистості як ключове в розумінні маргінальності. Він зазначає, що маргінальний статус – це позиція, де втілюється протиріччя структури суспільства. Такий підхід дозволяє відійти від традиційно прийнятого акцентування на соціально-психологічних характеристиках маргінальної особистості, висуваючи на перший план маргінальність «за визначенням». Шибутані вважає, що описаний Парком і Стоунквіст комплекс психологічних рис маргінальної людини правомірно застосувати лише до обмеженої кількості людей. Найчастіше маргінальні групи формують своє власне співтовариство і слідує його цінностям. Невротичні симптоми розвиваються найчастіше тільки у тих, хто намагається ідентифікувати себе з вищою стратою і бунтує, коли їх відкидають. Це можна позначити як зовнішні характеристики маргінальності. Відкритим ж залишається питання про маргінальну свідомість. Чи можна не володіючи маргінальним статусом, належати до маргіналів, наприклад, за способом мислення?

Т. Шибутані вводить категорію маргінальний статус як позицію, де втілюються протиріччя структури суспільства. Він зазначає, що не завжди взаємозв'язок між маргінальним статусом і комплекс негативних їх психологічних рис маргінальної людини, описували Р. Парк і Е. Стоунквіст. Маргінальні групи можуть не усвідомлювати культурний конфлікт, формувати соціальне середовище із урахуванням власних цінностей.

Т. Уітгерман і Я. Краусс окреслили проблему структурної маргінальності [15], Манчіні для визначення ступеня маргінальності як стану індивіда вводить поняття «процесуальної маргінальності» [13, с. 28]. Таким чином, американські дослідники звернули увагу на те, що в стані маргіналів знаходиться значна і досить активна частина американського суспільства. Маргінальна ситуація завжди виключно напружена, а на практиці реалізується вкрай неоднозначно.

У західноєвропейській соціальній науці домінує акцент на вивчення самих умов і соціальних причин маргінальності як соціального явища. Основна увага приділяється структурі маргінальності, яка відноситься до частини населення, позбавленої цивільних прав, і чия відсутність доступу до засобів виробництва та домінуючої системи розподілу матеріальних благ призводить до бідності. Категорія людей, які знаходяться в маргінальному становищі, позначається як окраїнна група, соціально знехтувані прошарки, або соціальне дно. Особливості сучасного процесу маргіналізації в країнах Західної Європи зв'язуються, перш за все, з глибокою структурною перебудовою системи виробництва в постіндустріальних суспільствах, яка визначається як наслідки НТР [8; 2]. Таким чином, дослідження маргінальності, своєрідність підходів і розуміння її сутності багато в чому визначаються

специфікою конкретної соціальної дійсності і тих форм, які дане явище в ній набуває.

Аналіз маргінальності дозволяє виділити наступні особливості в її дослідженні: по-перше, вона розглядається як процес переміщення групи або індивіда з одного соціального стану в інший; по-друге, вона розглядається як стан соціальних груп, що знаходяться в особливому маргінальному (околиці, проміжному, ізольованому) положенні в соціальній структурі.

Труднощі у визначенні маргінальності характеризує. І. Попова. По-перше, сам термін широко використовується в різних науках (соціологія, соціальна психологія, політологія, філософія, економіка і т.д.), що сприяє міждисциплінарному, загальному характеру. По-друге, в процесі застосування поняття з'явилося кілька його трактувань, пов'язувалися з різними типами маргінальності. По-третє, нечіткість у визначенні ускладнила процес дослідження даного явища та його інтерпретації: «саме поняття маргінальності являє собою «соціологічну загадку», вирішуване кожен раз в контексті тих соціальних умов, в яких виникає необхідність дослідження перехідних явищ» [9, с. 63]. Дана концепція спирається на групи «нових маргіналів», породжених трансформаційними процесами, притаманними пострадянському простору. До вищезазначених груп, на думку В. Іноземцева, також можна з упевненістю віднести т.з. групу «knowledge-workers», яка сама створює свій інтелектуальний продукт, в значній мірі не потребує у взаємодії з іншими класами суспільства. Більш того, пріоритет інтелектуальної власності надматеріальною, характерний для представників зазначеної групи, задає нові стратифікаційні підстави для сучасних суспільств.

Прямий вплив на динаміку маргінальності надають процеси криз і реформ, які потребують відповідного правового забезпечення. Досліджуючи маргінальність і право, А. Атоян підкреслює, що маргінальність права означає збитковий тип правосвідомості і правової поведінки [1, с. 19].

Крізь призму соціально-філософського аналізу актуальним є питання щодо простору маргінальності, яка з реального географічного простору переноситься в простір віртуальний. У якості показника може бути наведена у якості прикладу діяльність людини в сфері художньої культури, особливо, живопису і літератури. Аналізуючи маргінальність крізь призму соціальної філософії, слід зазначити, що цікавими на нашу думку є деякі етичні та естетичні прояви маргінальності в мистецтвознавстві. В. Шапінський, визначаючи феномен культурної маргінальності, інтерпретує її як «певне відношення до цінностей даної культури, в яке може вступати будь-яка група даного соціуму в залежності від економічних, політичних, духовних та інших факторів» [10, с. 10].

У передмові до збірки «Маргінальне мистецтво» А. Мигунов зазначає, що маргінала не просто вимкнути з культури, яка сама нібито насичена елементами маргінальності [7]. Сьогодні можна акцентувати увагу також і на етнічних, соціально-філософських характеристиках досліджуваного соціального явища, слід лише акцентувати увагу саме на домінуванні міждисциплінарного підходу у вивченні маргінальності.

Аналіз вивченої літератури показує, що є значна кількість робіт, публікацій та наукових досліджень, вироблені різні концептуальні підходи до вирішення даної проблеми. Однак сучасний соціокультурний простір інтенсивно формує все нові і нові умови для розширення діапазону маргінальних форм, вимагає не просто більш глибокого аналізу феномена маргінальності, але більшого розуміння його соціокультурного потенціалу.

Головна відмінність сучасного українського суспільства полягає в тому, що в нашій країні маргінали становлять більшість, а не меншість населення. Ізоляція і низька соціальна активність внаслідок низки факторів виступають і основними її джерелами: «Витіснення людей з економічної сфери, соціальна ізольованість, призводять до відсутності механізмів впливу громадськості на процес приймання рішень» [4, с. 188]. Фактичне безсилля і безправ'я, відсутність дієвих механізмів реалізації власних соціальних, економічних і політичних інтересів – продуктивний фон масової маргіналізації населення в сучасному українському суспільстві.

Але в сучасних характеристиках маргінальності, зазвичай, переважають негативні аспекти зокрема, культурна маргінальність зв'язується з втратою колишньої системи цінностей і невизначеністю нових ціннісно-нормативних основ існування. Цей процес можна екстраполювати на українське суспільство: «Коли людина, яка цінувала людську гідність вище, ніж матеріальну вигоду, раптом змінює свої пріоритети, і уявляє, що вона легко може людську гідність висловити в матеріальному еквіваленті. У роки незалежності ми вирішили змінити суспільство і всі його основні принципи. Серйозною жертвою цих кардинальних змін і стала мораль. У порівнянні з даними двадцятирічної давності, тепер вже більшість людей виявились «аморальними»[3, с. 190].

Соціально-економічна криза, має глобальний характер, в Україні набула свого апогею і негативно відбилася на придбаних в попередній період позитивних рисах соціально-економічних відносин і соціально-психологічних характеристиках переважної частини населення. Найбільші втрати несе середній – той елемент, який є гарантом стабілізації суспільства. Об'єктивні та суб'єктивні фактори маргіналізації населення отримали нову силу і значимість на цьому етапі. Примусова, змушена маргіналізація, що обумовлено різкою втратою набутих статусних позицій, перш за все, в економічній, професійній сфері. Навіть придбані в попередніх періодах способи адаптації стають недовірними. Перспектива достатньо невизначена.

Одним із вагомих чинників маргіналізації в суспільствах, що трансформуються, стає масове безробіття. Воно зумовлює поширення неформальної зайнятості, нелегітимних способів отримання доходу, що тільки поглиблює міру маргіналізації і соціального виключення певних верств суспільства в Україні. Юридичні та соціальні гарантії не поширюються на цю категорію, що призводить, зокрема, до кризи професійної ідентифікації[6, с. 161].

Переосмислення маргінальності в контексті сучасної ситуації в Україні дало підстави С. Макеева виділити два рівня аналізу маргінальності[4, с. 226]. По-перше, можна розглядати маргінальність як проекцію загальної маргінальної ситуації, характерної для українського суспільства в цілому і окремих соціальних груп на кордоні двох соціальних структур. При цьому маргінальну ситуацію вчений визначає як систему зовнішніх і внутрішніх умов існування, що виникає внаслідок широкомасштабних якісних не еволюційних суспільних змін, яким властива зміна державного устрою, трансформація з соціальної структури і ціннісно-нормативної системи світосприйняття. Це – структурна маргінальність, причиною якої є отримання індивідів і соціальних груп із системи виробничої діяльності, усунення від виконання громадських і політичних функцій, споживання духовних цінностей. В Україні численне безробіття, зубожіння значної частини населення, масова зміна соціального і професійного статусу обумовлюють маргінальну ситуацію. По-друге, маргінальність – прояв перебування особистості в маргінальному статусі, що обумовлено індивідуальними обставинами, але проте під впливом маргінальності в першому значенні це – культурне (суб'єктивно-психологічне) трактування маргінальності, що характеризується внутрішньої конфліктністю, що призводить тривожність, настороженість, агресивність і відчуженість щодо соціального середовища.

Перспективним з теоретичної та практичної доцільності є аналіз транзитивної соціальної реальності в категоріях маргінальності, що дозволить назвати нові смислові грані цього явища, визначити його роль і значення в процесах трансформації соціальної структури.

Висновки. Поняття маргінальність багатогранне. Роль маргінальності в соціокультурному просторі та часі дає можливість проаналізувати розвиток та причини виникнення маргінальних груп. Феномен маргінальності розкривається як підстава самоідентифікації індивіда. Показано співзвуччя маргінальності таким категоріям як «чужий», «інший», визначаються і аналізуються умови, що сприяють створенню маргінальної ситуації.

Маргінальність – поняття міждисциплінарне, поліпредметне. У соціологічній традиції розгляд маргінальності як результату культурного конфлікту (Р. Парк, Е. Стоунквіст), як

наслідку соціальної мобільності (Е. Хьюз), як специфічного випадку входження в референтну групу (Р. Мертон), як соціально ізольованих груп в суспільстві (Дж. Манчіні), як наслідку соціалізації особистості (Т. Шибутані) і ін. Сьогодні маргінальність визначається не тільки як результат міжкультурної взаємодії, але і як наслідок соціально-політичних процесів в суспільстві. Розрізняють два основні підходи вивчення маргінальності в сучасній соціології: як процесу переміщення індивіда чи групи з одного стану в інший і як стану соціальних груп, що знаходяться в маргінальній позиції соціальної структури суспільства, в результаті зазначеного в процесі переміщення.

Своєрідність підходів до дослідження маргінальності і розуміння її сутності багато в чому визначається специфікою конкретної соціальної дійсності і тих форм, яке це явище в ній набуває.

Розглянуті особливості прояву маргінальності в різних культурах та країнах робимо **висновок**, що маргінальність це факт, який присутній завжди в суспільстві. На даному етапі розвитку суспільства маргіналізація набуває нового значення, що дає основу для подальшого вивчення цієї проблеми в економічному, політичному, соціокультурному та інших аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атоян А. И. Маргинальность и право/ Атоян А. И. // Социально-политический журнал. 1994. - №7-8. - С. 158-161.
2. Васильева Э. П. Социальная маргинальность: за пределами принципа взаимности / Васильева Э. П. Фреске К. // Социальные и гуманитарные науки. Социология. 2003. - №2. - С. 90-94.
3. Головаха Е. Если человек обвиняет в аморальности / Головаха Е. // Социология: теория, методы, маркетинг - 2000 - № 3-. 213 с.
4. Ковалиско Н. Основы социальной стратификации: Учебное пособие / Ковалиско Н. – Львов, 2007 – С. 226-230.
5. Кузьменко Т. М. Социология. Навчальний посібник / Кузьменко Т. М. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
6. Макеев. С. Социологический анализ идентичности / Макеев. С. // Социология: теория, методы, маркетинг - 2000 - № 3 -. С 161-163
7. Маргинальное искусство / Яковлев Е. Г., Хренов Н. А., Оганов А. А. и др. / под ред. А. С. Мигунова. М.: МГУ, 1999. -160 с.
8. Медведева С. В. Маргинальные социальные группы на восточноевропейском рынке труда / Медведева С. В., Хинрикс В. // Общественные науки за рубежом. Социология. 1992. - №2 - С. 77-79.
9. Попова И. П. Новые маргинальные группы в российском обществе (теоретические аспекты исследования) / Попова И. П. // Социологические исследования. – 1999. - № 7. - С. 62- 71.
10. Шапинский В.А. Культурная маргинальность как социально-философская проблема: Дис. к.ф.н. – М.1990.
11. Шибутани Т. Социальная психология/пер. с англ. В. Ольшанского. - Р.-н.-Д.: Феникс, 1999. - 544 с.
12. Antonovsky A. Toward a refinement of the "marginal man" concept. - P. 57-62
13. Mancini Billson J. No owner of soil: The concept of marginality revisited on its sixtieth birthday. - P. 183-190.
14. Park R. Human Migration and the Marginal man. - P. 345-346, 349-356.
15. T. Wittermans, Y. Krauss. Structural marginality and the social worth. - P. 348-360.
16. Vehlen T. The intellectual preeminence of ieros in modern Europe. - P. 475.